

ŠIUOLAIKINIŲ ŠEIMOS SODYBŲ KŪRIMAS KAIMIŠKOSE GYVENVIETĖSE

Jelena Daukšienė, Jonas Jasaitis

Šiaulių universitetas

Anotacija

Straipsnyje apžvelgiami būsto sampratos pokyčiai, įvykę per pastarąjį šimtmetį. Įgyvendinant radikalią žemės reformą, t. y. panaikinus dvarininkinę, įvairių politinių permainų laikotarpiu atsiradusią ir carinės Rusijos įtvirtintą žemėvaldą, Lietuvoje pradėjo formuotis šeimos ūkiai. Per 1920–1940 metų nepriklausomybės laikotarpį valstybės kaimiškiose vietovėse susiformavo vienkiemų (viensėdijų) sistema. Apytiksliai 80 proc. šeimų Lietuvoje turėjo nuosavą, t. y. privatų būstą – namą arba sodybą (pastatų kompleksą). Sovietinės aneksijos metais panaikinus privatinę žemės nuosavybę, absoliuti dauguma ūkininkų sodybų buvo sunaikinta. Daug namų buvo nacionalizuota. Per sovietmetį visuomenei buvo įdiegta pažiūra, kad gyventojus būstu turi aprūpinti valstybė. Šiai pažiūrai įtvirtinti vykdyta masinė daugiabučių namų statyba, šeimai skiriant vadinamąjį „butą“ – vieną ar kelis kambarius, priklausančius valstybei.

Atkūrus Lietuvos valstybingumą visuomenė gana energingai pradėjo atsikratyti jai prievarta primestos samdinio tipo būsto sampratos. Šeimos būstas vėl traktuojamas ne kaip „dėžė“ daugiabutyje, bet kaip nuosavas namas su kiemu ir kitais sodybos elementais. Kardinalūs pokyčiai vyksta net ir kaimo vietovėse, kur ir sovietmečiu buvo išlikusi nuosavų individualių, vienai šeimai skirtų namų sistema. Straipsnyje aptariami naujausi būsto sampratos pokyčiai. Analizuojamas ir individualus vienos šeimos sodybos kūrimo atvejis.

Pagrindiniai žodžiai: būstas, butas, sodyba, savininkas, šeima, kaimas.

Įvadas

Naujos būsto sampratos formavimasis posovietinėje erdvėje yra sudėtingas ir itin prieštaringas procesas. Jame išryškėja labai skirtinga asmenybės strategija, požiūris į šeimos kūrimą ir jos materialinį aprūpinimą, skirtinga piliečio ir valstybės santykių samprata, šiuolaikinio būsto elementų suvokimas ir kt. Iš vienos pusės nuolat visuomenę pastoviai pasiekia informacija apie didžiules eiles miestų savivaldybėse, siekiant gauti vadinamąjį socialinį būstą, o tuo pat metu mato ištuštėjusias kaimo gyvenvietes, visiškai tuščius, apleistus daugiabučius namus ir vis labiau ryškėjantį kvalifikuotos darbo jėgos trūkumą daugelyje ūkio sek-

torių. Taigi matome labai ryškų prieštaravimą: savivaldybės tikrai nėra pajėgios aprūpinti visų, laukiančių socialinio („valdiško“) būsto, tačiau šiek tiek atokesnėse vietovėse esantis tuščias gyvenamasis plotas metų metais lieka nepanaudotas.

Didžiuosiuose miestuose ir toliau kyla milžiniški daugiabučiai, sustatyti vienas šalia kito, tačiau sprogdus vadinamajam „nekilnojamojo turto“ burbului ir prasidėjus aštriai ūkio krizei vis sunkiau rasti norinčių ir galinčių pirktis butus šiuose namuose. O štai tų pačių ir net gerokai mažesnių miestų priemiesčiai sparčiai plečiasi: juose, kaip taisyklė, statomi tik individualūs, vienai šeimai skirti namai su atskirais kiemais. Vienur kitur iškyla ir sublokuoti individualūs namai su bendrais arba tik sąlygiškai atskirtais kiemais.

Šie ir kiti reiškiniai liudija apie labai aštrią ekonominę ir socialinę problemą, kurią sąlygoja kardinalūs būsto sampratos pokyčiai. Vieni, motyvuodami pajamų stygiumi, ir toliau siekia, kad būstu juos aprūpintų valstybė, o mokesčiai už teikiamas komunalines paslaugas būtų kuo mažesni, kiti, atsiradus bent mažiausiai galimybei, stengiasi kuo greičiau išsikelti iš „daugiabučio“ į nuosavą namą. Šiuos motyvus stiprina ir vis augantys mokesčiai už šildymą, vandenį ir kitas paslaugas, kurios dažniausiai centralizuotai tiekiamos visiems daugiabučių namų gyventojams.

Mūsų *tyrimų tikslas* – išryškinti šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje besiformuojančius būsto sampratos pokyčius ir juos sąlygojančius veiksnius. Siekiame apžvelgti:

- 1) skirtingas šeimos būsto sampratos formavimo tendencijas;
- 2) naujųjų gyvenviečių kūrimo kryptis ir praktinius sprendimus;
- 3) pateikti atskiro, tačiau gana būdingo mūsų laikmečiui, atvejo analizę, kai šeima ryžtasi atsakyti vidutinio dydžio mieste daugiabučiam name esančio buto ir sukurti individualią sodybą;
- 4) pateikti pasiūlymus, kaip šiuolaikinė visuomenė galėtų racionaliai spręsti ypatingai aktualią

šeimų aprūpinimo būstu problema, sukurdama patologiją, asmenybės poreikius atitinkančią sodybų aplinką.

Straipsnyje apžvelgiame viešojoje erdvėje vykstančias diskusijas apie būsto (sodybos) problemos sprendimus, analizuojame mūsų 2004–2011 metų stebėjimų duomenis, pateikiame atskiro atvejo analizę ir kai kurias teorines išvadas. Tyrimai, apie kuriuos rašome šiame straipsnyje, tęsiami Šiaulių universiteto Kaimo plėtros tyrimų centre, bendradarbiaujant su kitomis mokslo institucijomis ir vietos bendruomenėmis, bendraujant su architektais, sodybų savininkais ir besiruošiančiais jas kurti.

Būstas–sodyba–tėviškė

Kaip rodo daugelio socialinių ir humanitarinių mokslų duomenys, asmenybės raidą lemia ne tik ekonominiai ar politiniai pokyčiai, bet ir jos aplinkoje vyraujanti vertybių sistema. Dabartiniame informacinės (tinklaveikos) visuomenės raidos tarpsnyje labai aštriai susiduria dvi viena kitai prieštaraujančios tendencijos:

- 1) asmenybės individualumo raiškos galimybių ieškojimo;
- 2) individų standartizavimo, niveliavimo ir unifikavimo.

Pirmajai tendencijai atstovauja aukštosios, vadinamosios elitinės kultūros atstovai, tarp kurių labiausiai pastebimi humanitarinės srities mokslininkai ir dauguma ryškiausių menininkų bei visuomenės veikėjų. Kaip taisyklė, pastarųjų beveik nėra nei įstatymų leidžiamosios, nei vykdomosios valdžios struktūrose, išskyrus tik labai retas išimtis, kai gilių politinių permainų laikotarpis juos iškelia į vadovų pozicijas. Viena iš tokių išimčių buvo Čekijos Prezidentas Vaclavas Havelas, kuriam asmenybės laisvės ir humanizmo idėjos praktiškai buvo viso gyvenimo kelrodis.

Kitai visuomenės, kaip unifikuoatų individų sankaupos, formavimo kryptčiai atstovaujantys asmenys iki šiol lieka anonimiškais, tik retais atvejais pabrėžiančiais savo finansinę galią bei politinę įtaką. Tačiau ši įtaka vis labiau stiprėja, apimdama ne tik ekonominę sferą, bet ir žūliai braudamasi net į privatų asmens gyvenimą. Sunku būtų surasti konkrečius asmenis, kurie vadovauja asmenybės unikalumo neigimo kampanijai, kartu neigdami tautos etninės kultūros ir net šeimos reikšmę asmenybei, bandydami kuo labiau suprimityvinti lyčių santykius. Visa, kas vieną asmenybę skiria nuo kitos, šios kryptties skleidėjai pateikia kaip prieštaraujančią šiuolaikinei demokratijai, neva sąlygojančią konfrontaciją ir konfliktines situacijas.

Ižuliausios žmogaus sampratos primityvinimo kampanijos dangstomos šiuolaikiškumo ir „inovacijų“ etiketėmis. Asmenybių unifikavimo tendencijos brukamos, nesiskaitant nei su tautų etninės kultūros

tradicijomis, nei su valstybių teisiniu ir politiniu suverenitetu. Pagarbą asmenybei daugiausia bandoma sutapatinti su fizinės jėgos bei finansinio pajėgumo vertinimais. Visa ši nužmoginimo ir bet kokių humanistinių vertybių supurvinimo kampanija pateikiama per tarpininkus: pseudoliberalus, pseudofeministus, „laisvosios“, o iš tikrųjų laukinės, plėšikiškos rinkos apologetus, pseudopolitikus ir net pseudoteisininkus.

Bene absurdiškiausia yra tai, kad vadovaujantis asmenybių niveliavimo apologetika, bet koks humanistinių vertybių pripažinimas pateikiamas kaip pasikėsinimas į pasirinkimo laisvę. Esą bet kuris asmuo turi teisę pasirinkti, kuo jam vadintis – vyru ar moterimi – ignoruojant ne tik lyties biologines charakteristikas, bet ir pačią žmonijos biologinio atsinaujinimo esmę. Kiekvienas, pripažįstantis monogaminę šeimą, pagrįstą meile ir įteisintą per santuokos institutą, gali būti tuoj pat apšauktas „homofobu“. Kiekvienas, prabilęs apie etninės kultūros įvairovę, rizikuoja būti išvadin-tas agresyviuoju nacionalistu.

Šių dienų visuomenei bandoma įteigti, kad viskas, kas mus supa, yra tik prekės ir paslaugos. Tik kaip prekė viešojoje erdvėje pristatomas žmogaus fizinis grožis, tarsi sendaikčių turguje aptarinėjant jo ar jos kūno matmenis bei proporcijas. Prekiniais santykiais siūloma grįsti asmenybės ugdymą, pradedant ikimokykliniu ir baigiant universitetiniu ugdymu, tam pasitelkiant elgetos atributą – „krepšelį“. Vis dažniau įrodinėjama, kad ateities mokykloje visiškai nebus reikalingi ugdytojai (mokytojai, auklėtojai, dėstytojai ir pan.), nes juos esą visiškai pakeis kompiuteriniai įrenginiai. Dar daugiau: tokia perspektyva pateikiama kaip ypatingai objektyvi ir tikslinga, nes būsiąs eliminuotas „subjektyvaus vertinimo“ veiksnys. Reklamos priemonėmis kokia nors absurdiškiausia teplionė pristatoma kaip neprilygstamos vertės šedevras.

Agresyvosios „pinigo kulto“ apraiškų vis daugiau ir daugiau ir mūsų valstybėje, dar taip neseniai atkūrusioje savo valstybę, kaip lietuvių tautos, jos kalbos ir kultūros išlikimo garantą. Kaip prekė ir Lietuvoje pristatinėjami sporto ir meno renginiai. Prekiniai santykiai brukami net į tokią subtilias sritis, kaip liaudies muzika: laimėtoja paskelbiama ta kapela, už kurią „litas balsuoja“ žiūrovai, nė kiek nesuabejojant tų balsuotojų kompetencija. Tokia taktika aiškinama labai paprastai: atseit, žiūrovams patinka. Ir nė motais, kad tas, kuriam ką tik nuskambėjęs kūrinys gal būt tikrai patiko, nepuola prie mobilaus telefono, kad taip išreikštų savo požiūrį. Pirma, gal tas potencialusis vertintojas šiuo metu gyvena labai vargingai ir paprasčiausiai negali skirti pinigų tokiam „balsavimui“, o antra, gal jo pasaulėžiūrai tiesiog svetima tokia „minios“ pritarimo ar nepritarimo išraiškos forma.

Primityvios, o neretai ir absurdiškos „prekinės gyvenenos“ apraiškos vis ryškiau matomos ir naujose

būsto sampratos išreiškimo formose. Pastaraisiais metais augančios priemiesčių gyvenvietės šurpina savo architektūrine eklektika, turto galios demonstravimu ir visišku būsto paskirties ir jo estetikos neišmanyimu. Panašaus architektūrinio chaoso pavyzdžių vis dažniau matome ir kaimo vietovėse. Kiekvienam tuo besidominčiam žmogui prikišamai rodoma: čia visiškai viešpatauja pinigai. Statybos kompanija, iš žemės savininkų supirkusi individualių namų statybai gal būt pritaikomus sklypus, rengdama būsimos gyvenvietės projektą, turi tik vieną tikslą – gauti kuo didesnę pelną. Kadangi daugiabučiai namai jau vis mažiau populiarūs, tai vienintelė galimybė daugiau uždirbti iš būsimųjų pirkėjų, yra kuo tankesnis sodybų išdėstymas. Tiesa, net ir sodybomis sunku pavadinti tai, kas čia projektuojama, nes pirkėjui siūlomame plotelyje telpa tik vienintelis pastatas – gyvenamasis namas. Kadangi čia namus statantys žmonės labiausiai siekia to, ko neturėjo gyvendami daugiabutyje – privatumo, tai lieka tik viena išeitis, kaip jį įgyvendinti: aptverti savo naująjį namą kuo aukštesne tvora. Taip per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvoje išplito visiškai nieko bendro su etnine kultūra neturintis dvimetris aukščio tvorų fenomenas.

Tyrinėdami vis labiau plintančią emigraciją, nustatėme kai kurias šio reiškinio aplinkybes, iš pirmo žvilgsnio lyg ir neturinčias tiesioginės įtakos. Emigravę ir besirengiantys emigruoti respondentai pirmiausia minėdavo bedarbystę arba nepakankamą atlyginimą už darbą. Tačiau paaiškėjo ir tai, kad daugumai jų buvo visiškai neaiški tėviškės sąvoka. Jie negalėjo įvardinti jokios konkrečios vietovės, su kuria juos nuo vaikystės sietų stiprus asmeniškąs emocinis ryšys. Tokia vietoje daugelis iš vyresnės kartos lietuvių nedvejodami įvardintų tėvų sodybą ir jos aplinką: erdvų kiemą, sodą, netoliese plytinčias pievas, kurias vasaros vakarais užkloja rūkas, miškelį, iš kurio sklinda įvairiausių paukščių balsai, akinamą sniego pusnių baltumą ir šerkšnu pasipuošusius beržus. Paminėtų kaimynus, su kuriais siejo draugiškiausi santykiai, jų vaikus, su kuriais kartu žaista, o vėliau keliauta į tą pačią mokyklėlę.

Viso to negali įvardinti „komunaliniame“, „žinybiniame“ ar „kooperatiniame bute“ užaugę žmonės. Vaikystę ir paauglystę jie prisimena kaip neretą kraustymąsi iš vieno nuomojamo buto į kitą. Jų atmintyje nėra jokio gražios gimtųjų namų aplinkos įvaizdžio, tačiau išlikę įspūdžiai apie mėgusius išgerti ir naktimis triukšmavusius kaimynus, kurių susitikti šiandien tikrai nenorėtų. Net jei daugiabučio namo aplinką bendromis jėgomis pavykdavo išlaikyti švaria, tai tos švaros palaikymo „akcijos“ nežadina jokio malonaus prisiminimo. Visa vaikystės ir paauglystės būtis susijusi tik su iki skausmo į atmintį įsirėžusiu ankštos buto erdvės įvaizdžiu, o neretai ir su materialiniais nepri-

tekliais. Tik labai retai yra išlikusios atmintyje šeimos tradicijos. Gyvenimas „valdiškame bute“ suformavo labai savotišką asmenybės fenomeną – „dežinį žmogų“. Dabartiniu metu formuojasi nauja šio fenomeno atmaina – „virtualusis žmogus“, lyg ir su pasitenkinimu bendraujantis vadinamuosiuose „socialiniuose tinkluose“, tačiau nesugebantis bendrauti betarpiškai.

Tai, ką matome šiandien, analizuodami mūsų kasdienybę, galime įvardinti kaip „pakaitalų“ laikotarpį, kuriame vis sunkiau rasti kažką tikro ir vertingo. Štai sutrumpinta ištrauka iš neakivaizdinio skyriaus studentės sociologijos rašinio: „Neseniai skaičiau, kad aplink mus – vis daugiau pakaitalų. Meilę keičia seksas, šeimą – partnerystė, vaikus – už nemažą kainą įsigytas veislinis šuo arba sofos katinas. Šeimos pusryčių įvaizdis liko tik filmuose apie senosios aukštumėnės gyvenimą. Mes juos pakeitėme į *McDonald's* sumuštinio kramsnojimą automobilyje, užgeriant biržgalu, kuris kažkodėl vis dar vadinamas kava. <...> Mes dar tiek nedaug tegyvenome, o viskas atrodo jau taip nusibodę. Kada paskutinį kartą mačiausi su seserimi? Neprisimenu, gal užpernai. Kartais pasiskambiname, bet pokalbis dažnai nutrūksta todėl, kad man arba jai reikia kažkur skubėti. O kur skubame? Kiek laiko sugaištame automobilių kamščiuose, beprasmiuose pasitarimuose, kuriuose iš tikrųjų niekas su niekuo nesitaria, o tik pasako, ko dar nepadarėme. Darbe laukiame, kada ateis ta išganingoji penkta valanda, nors ir po darbo nėra kur eiti. <...> Ko aš norėčiau, kaip įsivaizduoju savo ateities viziją? Norėčiau savo medinio namo, nors ir labai kuklaus sodo, kad galėčiau nusiskinti alyvinį obuolį. Įsivaizduojate, niekam už tai nemokėdama. <...> Retai, per daug retai aplankau senelių kapus visai netoli esančiame, tik dabar keistai ištuštėjusiame bažnytkaimyje. Nuo kapų gerai matyti eglių eilė, saugojusi jų sodybą nuo vakarų vėjo. Ten tėvai buvo kelis kartus nusivežę, bet per maža buvau, tik tas egles ir alyvinius obuolius prisimenu...“

Kuri tendencija nusvers? Ar ta, kuri kviečia atsigręžti į tai, ką svetimieji iš tautos atėmė ir ką patys besikubėdami išbarstėme? Ar ta, kuri siūlo gyvenimo „pakaitalus“ lyg prekybos centruose reklamuojamas „akcijas“?

Sodybos sampratos kaita

Plačiau visuomenei skirtame leidinyje „Europos spalvos“ (2011) pasirodžiusio straipsnio „Atgal į kaimą“ pristatyme rašoma: „Modernų interjerą čia atstoją šiaudinis stogas, didžiulį prekybos centrą pakeičia savas ūkis, o dieną biure – bitininkystė ar rankdarbiai. Lietuvoje vis sparčiau kuriasi ekogyvenvietės, į kurias keliasi pavargusieji nuo civilizacijos“ (Braziaitė, 2011, p. 8–9).

Iš tikrųjų šis procesas yra daug sudėtingesnis ir jo priežastys – daug gilesnės. Svarbiausia iš jų yra ne bė-

gimas nuo civilizacijos, o esminis posūkis nepriklausomybę atkūrusios Lietuvos visuomenės pasaulėžiūroje, išreiškiantis svarbiausią žmogaus būties kryptį – nuo samdinio prie savininko socialinio statuso. Minėtame straipsnyje cituojamas vienas iš jame aprašomų asmenų, kuris savo apsisprendimą gyventi kaime paaiškina taip: „Norėjau laisvai gyventi ir kurti, užsiimti tuo, kas man patinka.“ Jis sakosi radęs tai, ko ilgai ieškojo – „laisvę neatsiskaitinėti už savo veiksmus kitiems“. Tai reiškia ne atsakomybės neigimą, bet galimybę pačiam kurti savo pragyvenimo strategiją ir jos įgyvendinimo „reglamentus“, planuoti darbo ir poilsio režimą. Šis žmogus kasdien važinėja dirbti į miestą, tačiau jau gyvena ne įprastiniame miesto daugiabutyje, o nuosavoje užmiesčio sodyboje. Vaikus auginanti šeima sakosi radusi jiems geresnę, t. y. patogesnę, sveikesnę ir saugesnę aplinką.

Vis platesnio atgarsio visuomenėje sulaukiančios gamtosaugos idėjos sąlygojo ir vadinamųjų ekog gyvenviečių formavimąsi. Tačiau šis reiškinys vertinamas gana prieštaringai dėl labai skirtingai suvokiamos tokių gyvenviečių paskirties. Nors visuotinai pripažįstama, kad tiek versle, tiek ir buityje būtina laikytis aplinką tausojančių nuostatų, bet ką tai reiškia praktiškai, nemaža visuomenės dalis dar nėra išsiaiškinusi. Ne tik Lietuvoje, bet ir kitose valstybėse yra tokių grupių ir organizacijų, kurių nariai dėl visų šiuolaikinio pasaulio problemų kaltina šiuolaikinę civilizaciją ir propaguoja grįžimą vos ne į pirmąją bendruomeninę santvarką.

Kai kuriose ekog gyvenvietėse bandoma tvarkytis, tarsi vadovaujantis uždaro sektos taisyklėmis. Atmetus bet kokią technikos priemonių naudojimą, bandoma pragyventi iš primityviai tvarkomo žemės ūkio, kai kur net apsiribojant tik augalininkyste. Pinigai keičiami natūriniais mainais, reikalaujama maitintis tik vegetariškai, įvedami sunkiai pateisinami vartojimo apribojimai. Štai net ir minėtame straipsnyje teigiama, kad „esminis ekog gyvenvietės principas – tu ir tavo sodyba patys gebate apsirūpinti viskuo, ko jums reikia“. Tačiau pažodžiui tai reikštų, kad bandoma paneigti ir žmonijos pasiektą kultūros pažangą, mokslo rekomendacijas. Siūloma neleisti vaikų į mokyklas, o patiems tėvams užsiimti jų lavinimu namuose. Žinoma, tokie kraštutinumai labiau primena deviacinę elgseną, kuri neturi nieko bendro nei su ekologija, nei su giluminiais žmogaus būties sampratų pokyčiais.

Šiuolaikinė būsto, sodybos ir gyvenvietės sampratos kaita išreiškia poindustrinės visuomenės siekį atkurti gerokai pažeistą asmenybės savarankiškumą, išplėsti jos kūrybiškumo ir saviraiškos galimybes. Ieškoma būdų, kaip sukurti žymiai autonomiškesnę šeimos aplinką, gyventi žymiai ramiau ir švariau, taupiai naudojant gamtos išteklius, t. y. įgyvendinti žmogaus ir gamtos vienovės principus. O tam neklaido nei šiuo-

laikinė chemija, nei fizika, nei šių mokslų rekomendacijų taikymas naujose informacinėse technologijose. Paprasčiausiai reikia suprasti, kad jokios tarpinės metodikos, kaip, pavyzdžiui, gamtos studijavimas rašytiniuose ar internetiniuose šaltiniuose negali pakeisti tiesioginio žmogaus sąlyčio su gamta. Visiškai skirtingi dalykai yra augalų studijavimas iš herbarų ar kompiuterio ekrano ir susipažinimas su jais natūralioje aplinkoje. Šie dalykai vienas kito nepaneigia, o tik papildo, kaip to paties ugdymo proceso sudėtinės dalys.

Šiuolaikinių užmiesčio gyvenviečių kūrimas Lietuvoje turi remtis visapusišku mus supančios aplinkos pažinimu ir žymiai platesniu jos galimybių išnaudojimu. Visa valstybės teritorija turi būti suvokiama kaip vieninga gyvybinė erdvė, kurioje tvarkomasi vadovaujantis integruotomis visų sektorių socioekonominės plėtotės strategijomis. Mokslinėje literatūroje, įstatymų leidybos ir valdymo praktikoje pastaruoju metu naudojamos ir tarpusavyje persipinančius aspektus reiškiančios darnaus, subalansuoto ir tvaraus vystymosi sąvokos išreiškia ne ką kitą kaip vientisą ilgalaikę šeiminingą tvarkymosi strategiją, kurios rezultatais naudojasi visa valstybės bendruomenė.

Skirtingo urbanizacijos lygio vietovių – stambiųjų miestų, t. y. regionų centrų, savivaldybių centrų, mažesnių miestų, neturinčių savivaldybės centro statuso, miestelių ir kaimiškųjų gyvenviečių – raida grindžiama abipusės partnerystės ir subsidiarumo principais. Šiuolaikinė demokratijos samprata sąlygoja tezę, kad jokia gyvenamoji vietovė negali būti kliūtimi visapusiškai asmenybės raidai. Tai reiškia lygias visų gyventojų galimybes įgyti išsilavinimą, susirasti darbą, užtikrinantį pilnavertį pragyvenimą, galimybę patenkinti savo kultūrinius poreikius ir dalyvauti priimant visus – tiek centrinės valdžios, tiek savivaldos institucijų – sprendimus.

Geografinė užmiesčio vietovių padėtis jokių būdu nepateisina jų paskirties ir raidos perspektyvų vertinimo tik agrariniu aspektu. Poindustrinėje visuomenėje keičiantis miestų vaidmeniui kinta ir šalia jų esančių teritorijų funkcijos. Šiuolaikinės technologijos leidžia moderniausias pramonės įmones statyti ne tik miestuose, bet ir gana žemo urbanizacijos lygio vietovėse, t. y. visur, kur yra pakankamos energetinio ir logistinio aprūpinimo, patogus susisiekimo ir operatyvios komunikacijos galimybės. Šiuolaikiniai pramonės centrai projektuojami prie geležinkelių ir automobilių kelių šalia nedidelių miestelių arba netgi tuščiose erdvėse. Transporto sistemos modernizavimas, užtikrinantis visų gyvenviečių pasiekiamumą, leidžia visoje valstybės teritorijoje tolygiau išdėstyti gamybinius objektus, socialinių paslaugų įmones, mokslo ir meno centrus, taip išvengiant jų koncentravimo viename metropoliniame mieste ar dipolyje, užtikrinant efektyvų tiek žmonių išteklių, tiek žaliavų panaudojimą.

Tai, ką didelė dalis mūsų visuomenės iki šiol suvokia kaip kaimą, išimtinai skirtą tik žemės ūkiui ir laisvalaikio praleidimui, poindustrinėje epochoje įgyja naujas, daugeliui visiškai netikėtas funkcijas. Iš tikrųjų, kur sveikiau ir patogiau gyventi ir dirbti: ankštoje, gerokai užterštoje ir triukšmingoje didmiesčio aplinkoje, kur gyvenimo ritmą nuolat sujaukia spūstys ir dėl jų įvykstančios avarijos, ar erdvoje užmiesčio zonoje, kurioje urbanizacija neužslopina natūralios gamtos teikiamos ramybės? Kur šeima gali jaustis patogiau: daugiabučio namo 1–3 kambarių bute, t. y. „dėžėje“, iš visų pusių suspaustoje tarp viena ant kitos sukrautų tokios pat paskirties „dėžių“ ar nuosavoje sodyboje, kurią sudaro atskiras namas su šalia jo esančiomis tai šeimai priklausančiomis privačiomis erdvėmis?

Poindustrinėje visuomenėje nebepateisinamas darbo vietų sukonzentravimas didmiesčiuose, 97 proc. valstybės teritorijos paverčiant negyvenamomis plynėmis. Jokia ekonomine logika neįmanoma pagrįsti didžiulių sąnaudų, kurių prireikia aprūpinant gyventojus maistu, o pramonę žaliavomis, kai, pavyzdžiui, milžiniški pienovežiai rieda šimtus kilometrų, kas rytą surinkdami pieną iš karvių augintojų, kai šviežias pienas netoliese esančioms perdirbimo įmonėms ir vartotojams galėtų būti pristatytas tris kartus per dieną. Tas pats pasakytina ir apie gyventojų aprūpinimą daržovėmis, vaisiais, gėlėmis ir kt.

Nėra jokių prielaidų tam, kad būtų grįžtama prie primityviosios augalininkystės ir gyvulininkystės, naudojančios tik rankinius įrankius ir gyvulių jėgą. Tačiau žymiai didesnę paklausą įgys mažagabaritinė technika, pritaikyta darbui smulkesniuose privačiuose ekologiškuose ūkiuose. Latifundijose, užimančiose kelis ar net keliasdešimt tūkstančių hektarų, ekologinė gamyba tikrąja tos sąvokos prasme yra neįmanoma. Decentralizuotame agrariniame sektoriuje atsiveria ne tik galimybė išvengti milžiniškų kuro sąnaudų, bet ir efektyviai išnaudoti visus vietinius biomasės išteklius bei atsinaujinančius energijos šaltinius.

Šiuolaikinio kaimo, ar tiksliau sakant, užmiesčio gyventojų negalima tapatinti tik su žemdirbio sąvoka. Naujosios agrarinės technologijos leidžia aprūpinti valstybę maistu ir žaliavomis pramonei, tam panaudojant tik 4–6 proc. turimos darbo jėgos išteklių. Nors kuriantis užmiesčio sodyboms ir gyvenvietėms vis populiariausi bus smulkūs (iki 10 ha) ir vidutinio dydžio (iki 50 ha) ūkiai, tačiau net ir tuo atveju ne mažiau kaip 90 proc. dirbančiųjų bus užimti ne agrariniame sektoriuje. Jie dirbs pramonėje, statybose, transporte, prekyboje, buitiniame aptarnavime. Žinių visuomenėje vis didesnė gyventojų dalis bus užimta moksliniuose tyrimuose, projektavime ir konstravime. Tačiau kad tokia visuomenė atsirastų Lietuvoje, visiškai netikslinga suvartyti gyventojus į 2–3 miestus ir neracionaliai naudoti energijos išteklius ištuštėjusių užmiesčio teri-

torių aptarnavimui, išimtinai panaudojant šias erdves tik žemės ūkiui ir trumpalaikio poilsio zonoms.

Kalbant apie ateities gyvenamųjų, gamybinių ir rekreacinių zonų projektavimą, tenka priminti bent porą netolimos praeities pavyzdžių. Aneksavus Lietuvą, nacionalizavus visą jos žemę ir per labai trumpą laiką sunaikinus ūkininkų klasę, netrukus iškilo labai aštri gyventojų aprūpinimo maistu problema. Okupacinė administracija, deklaravusi darbo žmonių lygybės principą, buvo priversta kurti įvairiausias programas, kaip pamaitinti dirbančiuosius. Kaimo gyventojams buvo išdalinti vadinamieji pasodybiniai sklypai (pavyzdžiui, kolektyviniuose ūkiuose – iki 60 arų), kurie suteikė galimybę žemdirbiams išvengti bado ir net šiek tiek padėti miestuose atsidūrusiems gimnainčiams. Mincytės ir kitų autorių tyrimai atskleidė, kad nežiūrint labai sunkių sąlygų (laiko, įrankių, sėklų, trąšų ir kt. stokos), tuose „aruose“ netrukus buvo pasiektas labai aukštas produktyvumo lygis. Mažųjų sklypelių derliai kelis ar net keliolika kartų viršijo gauriamą nusavintose žemėse, nors į jas buvo metamos didžiulės investicijos: naudojama vis galingesnė technika, milžiniški mineralinių trąšų ir pesticidų kiekiai.

Po kurio laiko valdžia buvo priversta imtis dar vieno žingsnio, bandydama išvengti maisto stygiaus ir jo sąlygojamo gyventojų nepasitenkinimo. Į agrarinę veiklą buvo pabandyta įtraukti ir miestų gyventojus. Intensyviajai žemdirbystei sunkiai tinkamose apleistose žemėse buvo leista kurti vadinamuosius priemiesčių „kolektyvinius sodus“. Pageidaujantiems buvo išdalinti 6 arų dydžio mikrosklypeliai. Per keletą metų „kolektyvinių sodų“ teritorijos pasikeitė nebeatpažįtamai: sklypelius gavę žmonės jas išvalė, išrovė menkaverčius krūmokšnius, išlygino paviršius, jį užpylė derlingos žemės sluoksniu, patręšė ir apsodino. Ten sužydėjo vaismedžiai, atsirado daržovių lysvės, buvo pastatyti mini-šiltnamiai.

Okupacinė administracija tokiu veiksmu „nušovė du zuikius“: leido gyventojams nors šiek tiek apsirūpinti maistu ir padidino jų užimtumą, atimdama iš jų praktiškai vos ne visą laisvalaikį. Tokia strategija buvo ciniška, tačiau veiksminga – užimtas žmogus nebeturi laiko maištauti, sumažėja jo galimybės lavintis, rūpintis tautos likimu ir t. t. Po kurio laiko, nors ir labai nenoromis, sklypeliuose buvo leista statyti „vasarnamius“. Praėjus keliems dešimtmečiams buvę „kolektyvinių sodų“ plotai daug kur virto privačių namų telkiniais, t. y. savotiškais miestų „miegamaisiais rajonais“. Nors ten nėra gyvenvietėms tinkamos infrastruktūros, visiškai neišspręstos ne tik aprūpinimo vandeniu ir nuotekų pašalinimo problemos, nėra jokių racionalaus vidinio transporto eismo galimybių, nenumatyta jokia buitinių paslaugų sistema, tačiau dabar jau nemažai šių sklypų savininkais tapusių žmonių susikūrė žymiai patogesnes gyvenimo sąlygas, negu miestų daugiabučiuose.

Lietuvos kaimo kraštovaizdžio kaita, formuojantis naujai sodybų koncepcijai

Kaip rašoma mokslinės literatūros šaltiniuose, kaimo aplinkoje mūsų tauta gyveno nuo neolito laikų. Joje susiformavo lietuvių būdas, grožio samprata, meilė žemei ir darbui. Net ir persikėlusiam į miestą kaimo aplinka liko kaip grožio idealas, psichofiziologiškai priimtinausias kraštovaizdis, kuris primena ilgaamžes tėvų ir senelių grumtynes su gamta bei toleranciją jai, atspindi jų darbo pėdsakus ir siekimą padaryti gyvenimą gražesnį. Taigi kaimo kraštovaizdis – mūsų tautos istorinė atmintis, materialinio ir dvasinio gyvenimo terpė.

Kurti ekologiškai tvarų, gerą gyventi, patogų dirbti, sveiką ilsėtis kultūrinį kraštovaizdį, nebežalojant to, kas gamtos ir žmogaus sukurta vertingo, yra pasaulinė problema. Sėkmingai ją spręsti gali padėti tik sumaniai išplėtotas kompleksinis aplinkos tvarkymas, kurį šiandieną Lietuvoje įprasta vadinti kraštotvarka. VU prof. Paulius Kavaliauskas (1992) yra ją taip apibūdinęs: „Tai ta sritis, kur sprendžiami pagrindiniai visuomenės ir gamtos sąveikos prieštaravimai, formuojama tautos gyvenamoji aplinka ir teritoriškai realizuojama Valstybės socialinė, ekonominė bei ekologinė politika.“

Naujausiuose teoriniuose šaltiniuose teigiama, kad racionalus, moksliskai pagrįstas erdvinis krašto tvarkymas, subalansuojant ergonomikos, ekologijos, ekonomikos bei estetikos interesus ir saugant krašto kultūros identitetą yra vienas aktualiausių XXI a. mažųjų tautų ir valstybių uždavinių. Technologiniai pažeidimai per labai trumpą laiką gali sukelti katastrofiškas ekologines pasekmes, o istorinės ir estetinės vertybės gali būti prarastos nesugražinamai. Tokiomis aplinkybėmis ekologiškai sveikas ir gražus kaimo kraštovaizdis savaime susiformuoti nebegali. Išskyla neatidėliotina būtinybė prognozuoti ir planinėmis priemonėmis reguliuoti kraštovaizdžio kaitos procesus, rūpintis ne tik pavieniais gamtos ir kultūros paminklais, bet ir viso kraštovaizdžio, kaip sudėtingos sistemos apsauga, naudojimu ir formavimu, įvertinant gamybinius, ekonominius, ekologinius, kultūrinius bei estetinius visuomenės poreikius ir kraštovaizdžio gamtinius bei antropologinius išteklius.

Kaip teigia Bertašiūtė (2007) ir kiti etnografinio paveldo bei šiuolaikinės sodybų architektūros tyrinėtojai, Lietuva yra medinės architektūros ir kaimo kultūros šalis. „Iki XX a. beveik visi kaimo trobesiai ir buities daiktai buvo mediniai. Juose įsivertė ne tik metų rievės, bet ir kaimo meistrų rankų bei širdžių šiluma. Lietuvių sodyba – tai tarsi mūsų tautos istorijos metraštis. Sodyboje atsiskleidžianti etninė kultūra lyg medžio kamienas, šaknimis jungiantis mus su tautos praeitimi, istorija ir kartų patirtimi.“

Etninė architektūra, kuria mes įpratę vadinti tradicine, formavosi daugiau kaip tūkstantį metų. Tradicija yra visa, kas per ilgus šimtmečius sukurta, atrinkta, išbandyta ir pritaikyta konkrečioje gyvenamojoje aplinkoje. „Sodyboje viskas iki smulkmenų buvo apgalvota ir suderinta: erdvės, atstumai, formos, proporcijos, konstrukcijos, medžiagos, spalvos, net patogumas. Atrodo, lyg panašiai suplanuota ir sustatyta, bet kiekvieno šeimnininko vis kitaip, kiekvienas kaimas – vis kitoks, kiekvienas regionas – savitas.“

Lietuvių etninė architektūra visuomet suvokiama sodybos kontekste. Sodyba sudaro darni pastatų, želdinių, kiemo erdvių ir mažosios architektūros formų visuma, atspindinti regiono specifika, gyvenimo būdą ir gamtinę aplinką. Gyvenamąją bei ūkinę erdvę formavo želdiniai – sodas, gėlių darželis, pavieniai medžiai – ir maži statiniai, kaip kryžius, koplytstulpis, tvoros, vartai, varteliai, šuliniai, suolai, aviliai ir kt. „Lietuvių sodyba – tai žmogaus individualios raiškos erdvė, dvasinės ir materialinės kultūros bei praktinių, emocinių ir estetinių kategorijų samplaika. Ji ypač išskiria gamtos ir žmogaus kūrybos darna, praktikizmo ir grožio vienovę.“

Gimtinę mūsų tauta pirmiausia suvokia kaip su meile, taisyklingai sukurta sodybą. Sodybos samprata atspindi daugelio tautų tradicijose, per ilgus amžius suformuotose taisyklėse, principuose, papročiuose. Dabar Lietuvoje daug kas domisi kinų kultūros paveldo dalimi – vadinamaisiais Feng Šui principais. Tačiau panašią, nuo amžių išpuoselėtą patirtį turėjo visos mūsų kaimyninės tautos: latviai, lenkai, čekai, vokiečiai ir t. t. Pietų Lenkijoje, Novy Sącz pakraštyje įrengtas vadinamasis „skansenas“, į kurį suvežti ir atkurti iš šio krašto kaimų suvežti gyvenamieji namai ir ūkiniai pastatai. Nuo Novy Sącz pervažiavus Slovakijos sieną, vykstant link Prešovo, kairėje pusėje netrukus pamatome šalia senovinės pilies prisiglaudusią išsaugotą čigonų gyvenvietę. Tokius gyvosios istorijos objektus rasime kiekvienoje savo kultūrą gerbiančioje valstybėje.

Jų yra ir Lietuvoje. Šiaulių rajone gerai žinomas Dargaičių kaimas, kuriame išliko dar XVII šimtmeityje pastatyti gyvenamieji namai. Radviliškio rajone išsaugota kelių šimtmečių praeitį menančio Kleboniškių kaimo dalis. Nuo Kauno važiuojant greitkelio į Vilnių ties Rumšiškėmis išsvystame tautos būties „muziejų po atviru dangumi“, kuriame galima pamatyti atkurtas sodybas, suvežtas iš visų Lietuvos regionų. Valstybės saugomais objektais paskelbti senieji Dzūkijos kaimai: Marcinkonys, Zervynos. Tarsi į praeitį nusikeliame, lankydami išsaugotas mūsų kultūros veikėjų ir kitų žymių žmonių gimtąsias sodybas. Paminėsime keletą iš jų: Julijos Žymantienės-Žemaitės – Bukantėje, netoli Šateikių (Plungės r.), Stepono Dariaus – Judrėnuose (Šilutės r.), Stasio Girėno – Vy-

togaloje (Šilalės r.), Povilo Višinskio (Kelmės r.), Jono Biliūno – Niūronyse (Anykščių r.), Vinco Krėvės-Mickevičiaus – Subartonyse (Varėnos r.) ir kt.

Tačiau nemaža dalis šios etnografinės medžiagos istorijos vingiuose yra prarasta. Todėl ypatingos pagarbos nusipelnė visuomeninės organizacijos ir pavieniai entuziastai, bandantys atkurti tai, kas atrodė jau sunaikinta ir užmiršta. Istorijos šaltiniuose išliko duomenų apie prūsų ir jotvingių sodybas. Šią medžiagą kruopščiai išanalizavęs Punske (dabartinės Lenkijos teritorijoje) gyvenantis Petras Lukoševičius, įsigijęs 8,5 ha apleisto miško plotą, pabandė jame atkurti jotvingių pilį, senovines, prieš beveik tūkstantį metų stovėjusias prūsų sodybas bei jų aplinką, pagonių, garbinių paslaptinomis jiems atrodžiusias gamtos jėgas bei jų išgyvenimui esminę reikšmę turėjusias gamtos objektus: upes, girias, kalvas, šaltinius ir kt., šventyklą. Lankytojų srautas į šią gyvenvietę, kurioje dar tebevyksta sodybų atkūrimo ir aplinkos tvarkymo darbai, vis auga.

Šeimos sodyba – netolimos ateities vizija

Lietuviška sodyba užmiestyje mūsų dienomis vis dažniau suvokiama ne kaip turistams skirtas muziejinis etnografinio paveldo objektas. Kaip yra nurodęs prieškarinio Nepriklausomos Lietuvos žemės ūkio ir valstybės turtų ministras, prof. Jonas Pranas Aleksa 1919–1920 metais tik mažiau kaip 11 proc. gyventojų gyveno mieste, o 1940 metais gyventojų gyvenančių mieste išaugo iki 25 proc. K. Purickis 1940 metais, t. y. prieš pat okupaciją parengtame kalendoriuje akcentuoja, kad valstybės pareiga sudaryti tokias sąlygas, kad visi piliečiai galėtų įsigyti nuosavus žemės sklypelius ir privačius namus.

Turėti nuosavą būstą yra kiekvienos šeimos siekiama. Prieškarinio Lietuvoje gyvenimas daugiabučiuose namuose, išskyrus retas išimtis, buvo nepopuliarus ir dažniausiai vertintas kaip nesėkmė, neretai nulemta asmens nesugebėjimo spręsti esmines savo buitines problemas. Kaip rodo to meto literatūros šaltiniai, miestuose esantys daugiabučiai dažniausiai buvo vadinami „barakais“, o kaimuose – „kumetynais“. „Barakuose“ ir „kumetynuose“, t. y. vieno – dviejų aukštų dažniausiai mediniuose, jokių patogumų neturinčiuose namuose gyveno nepasiturintys fabriku ir dvarų darbininkai. Tokie būstai buvo vertinami neigiamai ir dėl ankštumo bei nešvarios aplinkos, kurią dažniausiai sąlygojo pačių gyventojų nevalyvumas. Dažnas tokių būstų gyventojų palydovas buvo asocialaus elgesio apraiškos ir įvairūs buitiniai konfliktai su kaimynais. Kiekviena tvarkingesnė šeima stengėsi įsigyti nuosavą namą ar bent jo dalį ir iš daugiabučiuose esančių būstų išsiskirti. Neturinčių privataus būsto šeimų skaičius prieškarėje kasmet mažėjo. Nuosavus namus – sodybas bei ūkius įsigydavo ir grįžusieji iš emigracijos tautiečiai.

Apie tai liudija ir sparti žemės bei namų savininkų skaičiaus dinamika, ypač 1930–1939 metais.

Tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę ir 1991 metais priėmus Žemės reformos įstatymą, pradėta žemės nuosavybės restitucija: žemė buvo sugražinta ūkininkams arba jų palikuonims. Taip praktiškai pradėdama įgyvendinti demokratiškai valstybei būdinga nuostata, kad pilietinėje visuomenėje daugumą gyventojų turi susidaryti žemės arba kito privataus verslo savininkai. Labiausiai šiuolaikinės šeimas tenkinantis būsto tipas mūsų dienomis - nuosava sodyba užmiestyje, esanti netoli gero kelio, nedaug nutolusi nuo darbovietės. Butas daugiabučiame name nėra nuosavas būstas tikraja to žodžio prasme, nes jis, vaizdžiai kalbant, reiškia tik „dėželę“, esančią name, kuris tau nepriklauso. Su kitais to namo gyventojais reikia dalinti laiptine, kiemu, automobilių stovėjimo aikštele ir t. t.

Įsigyti sodybą galima:

- 1) nusipirkus apleistą, neretai net jau seniai nebe naudojamą sodybą užmiestyje, (pageidautina - netoli neblogo kelio) ir ją rekonstruoti arba, jei rekonstrukcija nebetikslinga, kai sodyba yra beveik sunykusi arba neturinti jokios išliekamosios etnografinės vertės, jos vietoje pastatyti naują namą ir ūkinius pastatus;
- 2) nusipirkus žemės plotą ir įregistravus savo ūkį;
- 3) paveldėjimo būdu perėmus sodybą iš kaime tebegyvenančių tėvų, senelių ar kitų giminių.

Valstybei apsisprendus skatinti šeimos sodybų plėtrą, būtų išspręsta daug problemų: emigracijos, šeimos stabilumo, patriotiškumo ugdymo ir kt. Šiuo metu yra išryškėjusios kelios užmiestio sodybų paskirties tendencijos:

- 1) sodyba nuolatiniam vienos šeimos gyvenimui, nevykdant šioje vietovėje jokios kitos ūkinės veiklos (šeimos nariai dirba arba mokosi kitoje vietovėje);
- 2) relaksacinė ekologiška sodyba – vadinami „antrieji namai“, kuriuose praleidžiamas laisvalaikis, vykdoma ribota ūkinė veikla, naujai paskirčiai pritaikoma sodybos aplinka;
- 3) ūkininko sodyba – agrarinės veiklos centras;
- 4) sodyba – darbovietė, kurioje pagrindinės pajamos dažniausiai gaunamos iš neagrarinės veiklos. Šiuo atveju šeimos nariai užsiima buitinių ar kitų socialinių paslaugų teikimu: prekyba, viešuoju maitinimu, buitinių prietaisų ar kitų technikos objektų aptarnavimu bei remontu, statybos ir remonto darbais, internetine prekyba ir t.t. Savita, vis labiau populiarėjanti veiklos forma – kaimo turizmas, kuriame organiškai derinamas tiek agrarinis, tiek neagrarinis verslas.

Dabar Lietuvoje vis daugiau šeimų įsigyja kaimo sodybas bei mažuosius (1–3 ha dydžio ūkius) kaime

kaip „antruosius namus“, t. y. nuosavą vasarnamį, jo aplinkoje sukurdami privatų mini-kurortą. Tokia veikla plinta, tačiau mokslinėje literatūroje šis reiškinys – dar labai mažai tyrinėtas. Tačiau tokio šeimos “kurorto” reikšmė yra labai didelė. Ypač šią formą mėgsta išsilavinusios jaunos šeimos. Jų ūkininkavimas nėra verslinis, t. y. jie nesiekia užsiimti pilną teikiančiu verslu, pavyzdžiui, maisto produktų gamyba pardavimui. Jie visiškai kitaip suplanuoja sodybos pastatus, pritaikydami juos šiuolaikiniams šeimos poreikiams. Sodybose suprojektuojami keli garažai automobiliams (neretai šeimos nariai turi 2–3 automobilius), erdvūs sandėliukai ekologiškam maisto produktų ir prieskonių laikymui, patalpos mankštai ir sportui, pavyzdžiui, stalo tenisui, biliardui ir pan.), stoginės, kuriose šiltuoju metu laiku šeima praleidžia dalį laisvalaikio arba priima svečius, rengdama šeimos šventes.

Visai kitaip naujose sodybose tvarkomas kiemas ir sodybos aplinka. Įrengiamos vaikų ir suaugusių lauko žaidimų aikštelės, tvenkiniai, plaukymo baseinas (neretai netgi dengtas, šildomas, kuriuo galima naudotis bet kuriuo metų laiku), takai rytiniam arba vakariniam pabėgiojimui. Sodybą puošia nedideli gėlynai, alpinariumai, dekoratyviniai krūmai ir medžiai. Kai kur yra įrengiamas šiltnamius, kelios lysvės daržovėms, braškėms ir pan. Atnaujinami sodai, įveisiant juose šiuolaikinių veislių vaismedžius ir vaiskrūmius. Likęs žemės plotas užsodinamas retu mišku, tokiu būdu, kaip jau minėta, įkuriant šeimos parką. Aplink pastatus įveisiama veja, kuri reguliariai nupjaunama žoliapjove.

Lietuvoje žinomas judėjimas „Giminės namai“, daugiausia jungiantis išsilavinusį tautišką jaunimą, kuris siekia, kad lietuviai vėl (kaip tai buvo iki okupacijos 1940 m.) turėtų savo sodybas ir jose gyventų. Geras kelių tinklas leidžia gyventi kaime, o dirbti mieste (miestelyje). Jaunos šeimos, ypač tos, kurios jau yra pakeliavusios po pasaulį, neretai šiek tiek seka JAV pavyzdžiu, nes amerikiečiai mėgsta turėti tokią savo namų aplinką, kuri nereikalautų daug triūso sodybos ir jos aplinkos priežiūrai, tačiau kurioje jie galėtų atsipalaiduoti, pailsėti po darbo mieste. Tokios šeimos nelaiko naminių gyvulių, nesodina bulvių ir pan. Viską, ko reikia jų ekologiškam maistui, jie nusiperka iš artimiausių kaimynų – ūkininkų.

Pacituosime kai kuriuos teiginius iš judėjimo „Giminės namai“ šaltinių:

„Sodyba, kurioje gali natūraliomis sąlygomis gyventi šeima, turi būti žemės plotas, ne mažesnis, kaip vienas hektaras. Būtinai-sodas, o jei vaikai lieka tėviškėje, jie antrą sodą turi sodinti. Ką reiškia sodinti sodą? Tai yra gyvybės tąša. Tai yra be galo svarbu, nes žmogus, pasodinęs sodą, vaismedžius, jais besirūpindamas, labai ilgai gyvena. Jis su gamta bendrauja, gauna iš Visatos energijos... Todėl svarbus dėmesys

skiriamas elgsenai su žeme. Būtina žmonėms perteikti mūsų protėvių žinias apie giminės sodybų svarbumą, nes šiandien mūsų gyvenime nėra nieko svarbiau, negu grąžinti Žemei pirmąją žydėjimą, klestėjimą. Todėl hektaras giminės žemės simbolizuoja kažką neišmatuojamai reikšminga, ne vien tik žemės planetos gabalėlį.“

Šeimos sodybos sukūrimas Palnosų kaime: atvejo analizė

Šis kaimas yra Žemaitijoje, kuriai, kaip žinoma, priskiriama vakarinė Lietuvos dalis nuo Dubysos ir Nevėžio baseinų sankirtos. Tai – vientisa etnografinė sritis, iki šiol išlaikiusi savitus archajiškus bruožus. Jai būdingos stambios, laisvai išsidėsčiusios, prisiderinusios prie gamtinės aplinkos sodybos. Žemaitijoje nuo senų laikų buvo daugiausia vienkiamų. Paskiros, be aiškaus plano sodybos telkdavosi į kupetinius kaimus, vadinamus sodomis.

Ventos regioninis parkas įkurtas 1992 m. rugsėjo mėn. Pusę šio ploto užima miškai. Parkas - unikalus savo kraštovaizdžiu, kurį puošia Ventos, Virvytės, Dabikinės, Uogio, Avižlio upės ir upeliai, todėl čia patogios sąlygos vandens turizmui. Ties Papile yra Juros periodo atodangos, kuriose randama suakmenėjusių faunos kompleksų. Parko teritorijoje yra daug kaimų, pasižyminčių vertingu istoriniu, architektūriniu paveldu.

Apie Palnosų kaimo pavadinimą byloja senovinis pasakojimas. Esą šio kaimo piemenys labai mėgdavę visokias išdaigas. Kartą jie susirinko prie kelio sankryžos. Pamatę artėjantį vežimą, piemenys pradėjo vaidinti tarpusavio peštynes. Vežikas puolęs juos skirti. Piemenys to tik ir telaukė, puolė vežiką ir sukulė (kaip sakoma, „pabalnojo“) jam nosį. Esą nuo to laiko gyvenvietę imta vadinti Balnosiais. Tik po kurio laiko vienas šventikas kaimą pervadinęs Palnosais.

Kaimo rytiniame pakrastyje, šalia Ventos ir Vieškinių–Palnosų–Dabiškių–Akmenės kelio yra Palnosų senkapis - vietinės reikšmės archeologijos paminklas, vadinamas Santeklių senkapiu. 2010 m. rugpjūčio 14 d. buvo surengta Palnosų kaimo stogastulpio – riboženklis atidengimo šventė. Vieškinių Jono Krikštytojo bažnyčioje buvo aukotos šv. Mišios, kuriose stogastulpis pašventintas.

Viena iš Ventos regioninio parko direkcijos funkcijų – tradicinės architektūros puoselėjimas. Statydami namus, juose ruošiamės gyventi ne vienerius metus, nes mums – ne vis vien, kaip gyvensime. Ar tai bus tik gražiai pastatytas, bet svetimas mūsų kraštui, ar senas vietos statybos tradicijas atitinkantis namas? Šio Žemaitijos krašto žmonės statė gerus ir gražius namus. Jei mylime savo kraštą, tai turėtumėme statyti taip, kad nebūtų gėda ir mūsų vaikams. Tikrai nebūtina statyti lygiai taip pat, kaip senovėje, bet išlaikyti

pagrindinius tradicinės architektūros bruožus yra visų mūsų garbės reikalas. Todėl reikia žinoti, kokie statybų reikalavimai ir apribojimai yra Ventos regioniniame parke.

Projekto derinimo eiliškumas. Sumaniusiems rekonstruoti ar statyti Ventos regioniniame parke, veiklą reikėtų planuoti taip:

1. Konsultacijos ir eskizų bei sprendinių derinimas regioninio parko direkcijoje.
2. Rajono savivaldybės administracijai pateikiamas prašymas projektavimo sąlygoms kartu su nuosavybės dokumentais. Savivaldybės administracija išduoda projektavimo sąlygų sąvadą.
3. Pasirenkamas projektuotojas, kuris turi laikytis nurodytų sąlygų. Parengus techninį projektą, užpildomas prašymas statybos leidimui. Projektas perduodamas derinti nuolatinėje statybos komisijoje.
4. Savivaldybės administracijai išdavus leidimą, galima pradėti statybos darbus.

Statybų ypatumai Ventos reginiame parke. Statiniai Ventos regioniniame parke projektuojami, rekonstruojami ir statomi, atsižvelgiant į vietovės kraštovaizdžio ypatumus bei tradicinės šio krašto architektūros savitumus. Projektuojami stačiakampiai gyvenamieji namai su gonkeliu (veranda) arba be jo, dvišlaičiu ar keturšlaičiu stogu (35–40°) bei stačiakampės formos langais. Gyvenamuosiuose bei ūkiniuose pastatuose nerekomenduojama projektuoti bei įrengti vitrininius (vientisus, be pertvarų) langus, nes tai nebūdinga mūsų krašto architektūrai. Napatartina statinių fasadus apkalti plastikinėmis dailylentėmis. Pastatus (jų sienas, stogus) rekomenduojama dažyti šiam kraštui būdingomis spalvomis – pilkšva, rusva, ruda, gelsva, žalsva arba išlaikyti natūralią medžio spalvą.

Ventos regioniniame parke leidžiama statyti naujus gyvenamuosius namus ir kitus pastatus tik gyvenamosiose zonose, t. y. esamose ir buvusiose sodybose bei kitose teritorijų planavimo dokumentuose nustatytose vietose. Viename žemės sklype gali būti tik vienas gyvenamasis namas su kitais sodybos pastatais. Esamas sodybas galima pritaikyti kaimo turizmo paslaugoms

teikti. Poilsio paskirties pastatai gali būti statomi rekreacinio prioriteto zonose.

Medinis namas. Visame pasaulyje rąstiniai namai laikomi elitiniais. Jie pripažinti kaip patys ekologiškiausi, psichologiškai jaukūs ir sveiki namai. Tai gali būti skirtingos paskirties funkcionalūs, buitinius poreikius ir gyvenimo būdą atitinkantys pastatai: moderniai įrengti gyvenamieji namai, kaimiškos sodybos, vasarvietės. Iš seno žinoma, kad medis žmogui suteikia stiprybės, palaiko jo dvasinę pusiausvyrą. Tokiuose namuose žmogus geriau pailsi ir jaučiasi dvasingesnis bei kūrybingesnis. Tad savo svajonių namą įsivaizdavome būtent kaime, pastatytą iš natūralių medžiagų: medienos ir akmens.

Medinis namas – sveikatos garantas. Tam yra keletas priežasčių:

Mediena kvėpuoja. Skirtingai nei visos kitos statybinės medžiagos, medis „kvėpuoja“: medienos ląstelėse vyksta nuolatinė oro apykaita. Todėl mediniuose namuose išlieka pastovus deguonis balansas ir optimali oro drėgmė.

Mediena saugo šilumą. Medinės sienos pasižymi puikia šilumos izoliacija. Jų šilumos izoliacija yra kelis kartus didesnė nei to paties storio plytų ar betoninės sienos. Medinė siena iš 24–26 cm storio rastų saugo šilumą taip pat kaip 1,2 m storio plytų siena. Medinės sienos sukaupia šilumą ir tolygiai paskirsto visoje patalpoje. Todėl tokiuose namuose bus šilta net per didžiausius šalčius. Šilumos izoliacijos dėka mediniame name ne tik šilta žiemos metu, bet ir vėsu vasarą.

Mediena naudinga sveikatai. Mediena – ekologiškai švari gamtinė statybinė medžiaga, neturinti jokio neigiamo poveikio žmogaus organizmui. Priešingai. Nustatyta, kad šilta, „saulėta“ natūralios medienos spalva teigiamai veikia žmogaus psichinę būklę, ramina nervų sistemą, ir sukuria palankias sąlygas pilnaverčiam poilsiui. Elektrostatinės medžio savybės užtikrina, kad patalpoje niekada nesikaupia statinė elektra ir kambariuose nejuda dulkės. Tai itin svarbu nuo alergijos kenčiantiems žmonėms. Tačiau turbūt nedaugeliui teko girdėti, kad mediniuose namuose nereikalingos kondicionavimo sistemos, nes natūrali ventiliacija vyksta per sienas.

1 pav. Namų projekto koncepcija

Projekto įgyvendinimas

Sodybos paieška. Dar gyvendami mieste, daugiabučio namo bute, dažnai pasvajodavome apie nuosavą nedidelį namelį. Žinojome, kad norime gyventi gamtoje, vienkiemyje ar kaimo vietovėje. Nuolat skaitėme skelbimus apie parduodamas sodybas ir, kai kaina mums būdavo priimtina, vykdavome į vietą apžiūrėti. Kai rinkomės vietą savo gyvenimui, mums buvo labai svarbu tos vietovės aplinka, vandens telkiniai. Svarbu, kad netoliese būtų kelias, kuriuo galima greitai pasiekti darbovietę. Taip kartą, radę skelbimą, atvažiavome į Palnosų kaimą.

Pirmas visiškai apleistos sodybos išpūdis buvo ne itin džiaugsmingas. Namas buvo apaugęs krūmokšniais. Seniai negyvenamoje sodyboje padarytas sąvartynas. Bet kai pavaikščiujome po kiemą ir pamatėm, koks nuostabus vaizdas atsiveria iš sodybos į paupį, susidaręs neigiamas išpūdis išgaravo. Taip vaikštinėdami ir pradėjome planuoti, kaip būtų galima iš šio apleisto žemės kampelio sukurti savo išsvajotą ramybės oazę, pastatyti nedidelį namuką, apsodinti įvairiais vaismedžiais bei dekoratyviniais augalais. Norėjome sukurti sodybą, kurioje būtų malonų gyventi mums ir mūsų vaikui ir kad visiems atvažiavusiems pasisvečiuoti mūsų artimiesiems užtektų vietos.

Gyvenamo namo statyba. Kai buvo sutvarkytas nuosavybės dokumentų paketas, kreipėmės į projektuotojus. Mums buvo nuosekliai papasakota, kur turim kreiptis ir kokių suderinimų reikia, norint pradėti statybą regioniniame parke. Galiu iš karto pasakyti, kad šios procedūros reikalauja labai daug laiko ir užsišpyrimo, nes biurokratinis kelias nėra lengvai praeinamas. Bet kai turi svajonę, viskas yra įmanoma. Svajonė – tarsi veikiantis variklis tavo viduje, neleidžiantis nuleisti rankų. Projektas buvo paruoštas ir suderintas maždaug per vienerius metus. Kol laukėme leidimo pradėti statybos darbus, sodybą išvalėme, iškirtome senus beverčius medžius ir krūmokšnius, bet kai kurias senas obelis palikome, nes sodyba, mūsų manymu, su senoviniais medžiais turi savo žavesį.

Tame pačiame kaime susiradome žmogų, kuris moka skaldyti akmenis ir įrengti namo pamatus. Prie namo statybos mes patys labai daug prisidėjome, atlikdami darbus, apie kuriuos nusimanėme. Tai mums padėjo sutaupyti nemažą sumą. Medžiagas namui rinkom kuo natūralesnes: akmuo, mediena, molio plytos. Stogą dengėme čerpėmis. Vidaus apdailą beveik visą pasidarėme patys. Rinkomės ir senovinės molio plytas, apie kurias sužinojome iš skelbimų apie ardomus namus. Vidaus interjerą kūrėme, atsižvelgdami į senovinius lietuvių sodybos etnografinius elementus, palikdami dalį stogo konstrukcijos matomą. Tai suteikė sunkiam stogui lengvumo įvaizdį. Namas kūrėm kietu kuru, įrengtas grindinis šildymas, kuris padeda ekonomiškai panaudoti šilumą ir tolygiai ją pasiskirstyti. Kaime nuo sovietinių laikų yra išlikę vietiniai nuotėkų valymo įrengimai, kurie išsprendė visas, susijusias su nuotekomis, problemas.

Namo statyba ir vidaus įrengimas truko apie tris metus, nes, kaip jau minėta, daug ką darėme patys, po darbų ir per išseiginės dienas. Tai buvo lyg „parduotos vasaros“. Bet kai žinai, kad dirbi sau ir savo šeimos ateičiai, sunkumai atsiperka su kaupu. Jautėmės lyg naujakuriai, kurių nuotrauka išspausdinta S. Vaitekūno knygoje „Gyventojai“ (2008, p. 65) į savo ilgai statytą išsvajotą namą įsikėlėme per pačius Naujus metus, o atėjus pavasariui užsiėmėme sodybos apželdinimu. Tai gana įdomus ir užkrečiantis darbas: vietiniai medelynai tapo mūsų nuolat lankomomis vietomis.

1 lentelė

Statybų sąnaudos

Išlaidų paskirtis	Suma (Lt)
Pamatų įrengimas	12000
Sienu, grindų įrengimas	64000
Stogo konstrukcijos	47000
Inžinerinė sistema	50000
Vidau apdaila	74000
Apželdinimas	10000
Viso:	257000

Kaip jau minėta, projekto įgyvendinimas truko apie trejus metus. Per šį laiką mes susipažinome su šio kaimo gyventojais, tapome bendruomenės nariais, ėmėme aktyviai dalyvauti kaimo gyvenime. Prieš įsikurdami Palnosų kaime, gyvenome Mažeikiuose, blokiname name. Dabar galime pajusti skirtumą tarp miesto ir kaimo. Tas skirtumas yra toks didžiulis, kad jį pajusti gali tik tie žmonės, kurie nors kartą pabėgę nuo miesto triukšmo, suprato, koks nuostabus gali būti rytas, kai kartu su tavim pabunda gamta.

Džiaugiamės, kad mūsų dėka šioje kaimo vietovėje atgijo dar viena sodyba, kurioje malonu gyventi ir dirbti. Tai giminės sodyba – vieta, kur gims ir augs mūsų palikuonys, kurie minės geru žodžiu sodybos įkūrėją, giminės pradininką. „Mums gyvybiškai svarbu neprarasti amžių sąšaukos, išsaugoti ateinančioms kartoms, įjungti į mūsų nūdienį gyvenimą visą, kas geriausio ir brandžiausio sukurta praeityje“ (*Baltušis*).

Daukšienė, J., Jasaitis, J.

Creating of Modern Family Homesteads in Rural Settlements

Summary

The paper deals with the essential changes in the evaluation of the concept of residence, which have occur in Lithuanian society during the last century. Establishing of family farms in the 3rd decade of the 20th century after restoration of our State independence and realization of the radical land reform changed the landscape of rural areas. During the period of independence (1920-1940) the system of single family homesteads was formed in urban and rural areas. The owners of private farms or family homesteads constituted approximately 80 percent of Lithuania's population. Typical Lithuanian rural farmstead consists of residential house and the complex of household buildings, such as cowshed, barn, bathhouse, etc. There were spacious yard, surrounded with buildings, and behind them – special areas for cattle and poultry. The middle size of family farms was over 11 ha.

During the annexation period (1940-1990) concept of residence was changed completely. The main part of population was forced to live in state-owned cramped flats in tenement houses. Private land ownership was canceled. There were formed a popular belief that state has to provide residential space for the family. Remains of private single family house were left only in rural areas, but the construction of multistory tenement houses was started even there. Soviet resident has to be fully reliant on state institutions indulgence. Then the new type of personality was formed

Šaltiniai

1. Antroji vizijos dalis, kuri vadinasi „Ir aš noriu į šią ateitį!“. Skambantys kedrai. Prieiga per internetą: <<http://anastasija.lt/index.php?m=64>>.
2. Bučas, J. (2002). *Kraštovarkos pagrindai*.
3. Bučas, J. (1998). *Lietuvos kaimo kraštovaizdžio raida ir istorinės vertybės*. Vilnius: Mokslas.
4. Bertašiūtė, R. (2007). *Lietuvio sodyba*. Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla.
5. Ventos regioninis parkas. Prieiga per internetą: <<http://www.ventosparkas.lt/>>.
6. Atgal į kaimą. (2011). Europos spalvos.
7. Aleksa, J. (1999). *Ūkio, mokslo ir valstybės baruose*. Sud. M. Treinys. Vilnius: Nirmedas.
8. Semaška, A. (1989). *Lietuvos keliais*. Vilnius: Mintis.
9. Vaitekūnas, S. (2008). *Gyventojai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
10. Kraštovarkos metodologiniai pagrindai. (1992). Sud.: P. Kavaliauskas ir kt. Monografija.
11. *Kaimo statyba: Rytų Aukštaitija*. (2010). Sud. R. Bertašiūtė. Kaunas: „Lututė“.

and it was called as box-style person. All his or her interests were limited by the flat space and there were only one source of subsistence such as salary for work in state-owned enterprises.

Formation of the new concept of residence after restoration of Lithuania's independence is a very complicated and controversial process. It is determined with very different strategy of personality, also with different attitudes to the family role and its welfare, different understanding of the system of communication between state and citizens, as well as understanding of modern residence concept.

Our researches show about quick changes in the understanding of family residence. Family residence now mostly is evaluated as stable and safe place for all family members and it has to be created in accordance with comprehensive family needs. The fast creation of new townships especially in suburban areas of metropolitan cities shows about striving to realize new expectations of modern families to obtain private homestead. Now we have a lot of problems, connected with formation of different style of homesteads. Big amount of young families are trying to relocate from cities to the rural areas, where they expect to find more space for their private homesteads. The case study of such one family successful attempt is provided in the paper.

Keywords: residence, flat, homestead, owner, state-owned property, family, rural area.

Straipsnis recenzuotas.

Straipsnis gautas 2011 m. rugsėjo mėn., priimtas 2011 m. gruodžio mėn.

The article has been reviewed.

Received in September 2011; acceptep in December 2011..